

80. A tábor tisztségviselői közül megértést mutattak a zsidók helyzete iránt Szemző Flórián, a tábor gondnoka, valamint a helyettese, Kenyér, továbbá a táborba kirendelt főnyomozó, Varga, aki szoros kapcsolatban állt Gál Miklóssal, a MIPI képviselőjével, míg 1944 júniusában mindkettőjüket le nem tartóztatták. Jámborfy Béla, Vasdényei helyettese, kevésbé megértő magatartást tanúsított.

81. A MIPI képviselőjét Kistarcsán elődje, Gál Miklós letartóztatása után Bródy vette át. Gált a nyár elején Sárvárról deportálták, és sose tért vissza.

82. A Kistarcsára július 14-én visszavitt 1500 zsidó közül 280-at július 17-én átszállítottak a sárvári táborba.

83. Lévai, *Zsidósors Magyarországon*, 235–239. o.; *Fekete könyv*, 182–185. o.; Munkácsi, *Hogyan történt?*, 194–197. o.; *Memento. Magyarország 1944.* 62–75. o.; *Vádirat*, 3:422–423. o.; Reiner Imre nyilatkozata, Israel Police, Bureau 06, Eichmann Trial 347., 23–27. dok. Freudiger Fülöpnek az incidensről főljegyzett emlékeit lásd Freudiger: „Five Months.” In: *The Tragedy of Hungarian Jewry. Essays, Documents, Depositions.* Szerk.: Randolph L. Braham. New York, Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1986, 271–273. o.

84. Friedrich Born: *Bericht an das internationale Komitee vom Roten Kreuz in Genf.* Genf, 1945. június, 28. o. Lásd még „Notiz über die Situation der Juden in Ungarn.” A Nemzetközi Vöröskereszt 1944. november 14-i keltezésű dokumentuma, a Yad Vashem Levéltárban, M-20/47. alatt található.

85. Kivételt képezett természetesen a Magyarországra szökött menekültek támogatása és a Mentőbizottság tevékenysége. További részletek a magyar zsidóság magatartásáról a német megszállás előtt és után a 3. fejezetben.

86. Az 1944 tavaszán betiltott zsidó szerzők felsorolását lásd a 4. függelékben. Lásd még *Vádirat*, 1:276–281. o., valamint 2:102–105., 195–196. és 323–325. o.

87. A zsidóellenes rendeletek listáját lásd a 3. függelékben.

88. *Vádirat*, 3:380–381. o.

89. *Uo.*, 447., 449–450., 501., 508–509., 561–562. és 563. o.

90. *Uo.*, 445–447. o.

91. *Magyarországi Zsidók Lapja*, 6, 34. sz. (1944. augusztus 24.), 3. o.; 35. sz. (1944. augusztus 31.), 3. o.; 36. sz. (1944. szeptember 7.), 3. o.; 39. sz. (1944. szeptember 28.), 2. o.; 40. sz. (1944. október 5.), 1. o.; 41. sz. (1944. október 12.), 2. és 3. o.

92. Lévai, *Fekete könyv*, 33., 37., 74–75. o. A többi nagy neológ hitközségben a kitérés aránya nagyjából hasonló volt. A kitéréseken kívül a magyar zsidóság demográfiai helyzetét rontották a születések és az elhalálozások arányában bekövetkezett negatív változások és az első világháború utáni kivándorlás. Az ide vonatkozó demográfiai adatokat lásd *uo.*, 74–75. o., *Zsidó Világhongresszus*, 10. sz., 1948. 10. o., és Zeev Rotics: „Beshule hanetunim hastatistim al hamarot hadat bekerev yehudei Hungaria beshanim 1900–1941.” (A zsidók kitérése Magyarországon. Megjegyzések az 1900–1941 közötti időszakra vonatkozó statisztikai adatokhoz.) In: *Dapim lecheker tekufat hashoa.* (Tanulmányok a Holocaust-időszakról), Hakibbutz Hameuchad, Tel-Aviv, 1978., 1:222–228. o.

93. A Jó Pásztor Missziót gyakran Jó Pásztor Bizottságként említik. Bővebben ezekről a szervezetekről a 30. fejezetben.

94. Míg 1944 januárja és március 19. között csak 176 zsidó tért ki Budapesten, a megszállás utáni első hónapokban 788 fő hagyta el hitét. Lásd Groszmann Zsigmond főrabbi nyilatkozatát *A Magyar Zsidók Lapjában*, 6, 16. sz. (1944. április 20.),